

Ott van a haza, hol az abszurd

A politikai közösség konstitúciója Grendel Lajos regényeiben

1.

A közép-európai közvélemény sokáig hinni is alig tudott a bekövetkezésében, legfeljebb titokban remélte, az értelmiség pedig vagy a „föld felett”, nagy magasságból, vakrepülésben, vagy a „föld alól”, vaktában tapogatózva közelítette meg.¹ Azóta is vita tárgya, hogy mikor kezdődött, mikor fejeződött be, befejeződött-e; miben vallott kudarcot, miben ért el eredményeket, sőt ténylegesen megtörtént-e velünk; avagy csupán a fantázia terméke, pozitív várakozásaink elnevezése; a létbizalom és a jóhiszeműség kölcsönhatásainak standard modellje. A jogállami átmenet, a tranzíció, a politikai, gazdasági és kulturális rendszerváltoztatás – ezt a szóalakot választva, hiszen nem magától ment végbe úgy, ahogy végbement – irodalmi reprezentációja azért is karakterisztikus, mert folyamatából az irodalmi art world jócskán kivette a részét. Ennyi év távlatából érdemes visszapillantunk rá; megadatik végre-alahára, hogy józanul, hideg fejjel adjunk számot róla. Szilágyi Zsófia 2009-ben, tehát egy egészen más történelmi helyzetben vetette föl, hogy „ha valaki arra vállalkozik, hogy a már nevének alakulásában is váltásokat, sőt, rendszerváltásokat jelző, hol csehszlovákiaiának, hol szlovákiaiának, hol felvidékiének nevezett magyar irodalom felől tekintsen rá a *rendszerváltások* irodalmi megjelenéseire, egyértelműen Grendel Lajos, a New Hont-regények szerzője, Abszurdisztán esszéistája kívánczik a gondolkodás centrumába?”²

Korántsem magától értetődő azonban, hogy az irodalmi mű valóságképe – akár a fikciós regény, akár a fikció és a nem-fikció határterülete, az esszé –, vagyis az irodalmi megjelenítés érvényesen tudósít arról, ami megtörtént velünk. Nem is feltétlenül ez a szerzői szándék; de ha ez is lenne, nem feltétlenül kell az olvasónak elfogadnia; s ha az olvasó e felől kíván is a műre tekinteni, nem szól érv mellett, hogy a szerző, aki végső soron a figurákat életre kelti és a cselekményt bonyolítja, bármiről többet tud olvasójánál, avagy bármit jobban tudhat nála. Egyfelől nyilvánvaló, hogy a műalkotás valamiféle kapcsolatba

hozható az azt kiváltó élményekkel, s hogy megkísérelhetjük azoknak az élményeknek a visszafejtését. Ismeretes Stephen Greenblatt módszere; s amit az elveszett családi „rang és identitás” történeti és poétikai vizsgálatokor Shakespeare-ről papírra vet, általános síkra is átvihető. „Hiba lenne, ha közvetlen összefüggést feltételeznék a helyreállított rend változatos formái és a felújított címerkérem között. A művészet ritkán tükrözi szembetűnően az alkotó életkörülményeit; sokat veszítene hatásából, ha ezt tenné. [...] Bár [Shakespeare] képzelete messzi tájakra kalandozott el, a fantáziaképek minden esetben az életkörülményeiben – a körülményekből eredő várakozásokban, vágyakban és frusztrációkban – gyökereztek.”³ Többféle formát nyer Shakespeare drámáiban az államrend, a társadalmi béke, a hierarchiák felbomlásának és helyreállításának problémája, amit Greenblatt a szerzőnek az úriember státusza iránti vágyára – afféle ressentiment-ra – vezet vissza. Ez ugyan érdekes hipotézis, ám olvasói szempontjaink – még ha burkoltan is – ennél szigorúbb követelményeket szoktak támasztani, és jócskán megtévesztő módon gyakran ezt a többletelvárást hívják „filozofikus” irodalomnak. Grendel Lajos regényeit is azzal a rejtett motivációval olvassuk (újra), hogy mit mondanak számunkra itt és most az államalapítás, a demokratikus jogállam lehetőségeiről, valamint kivitelezésének mikéntjéről. Aligha éri be ugyanis bármely olvasó annyival, hogy Grendel életkörülményeire következtessen a műveiből, hiszen ez csupán a szűk szakmai körre vagy a kultusz ápolóira tartozik. A mi előzetes olvasói várakozásainktól pedig elválaszthatatlan, hogy a ténylegesen lezajlott rendszerváltoztatás sikereinek és kudarcainak általános érvényű tanulságait keressük a regényekben. Önkéntelenül is modellként kezelünk egy-egy epikai alkotást, amely nem csupán egyedi tulajdonságokkal felruházott szereplőket, hanem viselkedési típusokat, magatartásmintákat; nem csupán élénk fantáziával megrajzolt közösségeket, országokat, rezsimeket, vezetőket, hanem a politikai közösség, az ország, a rezsim és a vezető mint olyan működési törvényszerűségeit tárja föl. Másfelől tehát éppen nem

¹ FALUSI Márton: *Az értelmiség útjai az esszéhatálokhöz = A rendszerváltások megjelenése a magyar irodalomban*. Szerk. ÁCS Margit, Bp., Magyar Írószövetség Arany János Alapítványa, Kortárs, 2013, 64–86.

² SZILÁGYI Zsófia: *Rendszerváltás Abszurdisztánban*. Grendel Lajos

és Talamon Alfonz = *A rendszerváltások megjelenése a magyar irodalomban*. i. m. (2013), 175–181.

³ GREENBLATT, Stephen: *Géniusz földi pályán. Shakespeare módszere*. Ford. G. ISTVÁN László, Bp., HVG, 2005, 62.

a konkrét történelmi események feldolgozását kérjük számon az irodalmi művön, hanem a történelmet, az emberi cselekvőképeség mechanizmusainak társas vonatkozásait, ekként pedig a közép-európai rendszerváltoztatások kulisszái között játszódó Grendel-regények az uralom mindenkori kulturális formáit viszik színre.

Mindazonáltal „factum” és „fictio” relációjának kölcsönösségét is szem előtt kell tartanunk, mert kétségtelen, hogy a – politikai gondolkodás szerves részeként is azonosítható – irodalmi art world előzetesen is alakította, milyennek érzékeljük a valóságot, és milyen értékek alapján, milyen irányban változtatnánk meg; hogyan határozzuk meg a szükséges, a lehetséges és a kívánatos szellemi képződményeit.⁴ Grendel Lajos regényei – egyéb irodalmi műalkotásokkal egyetemlegesen – nem pusztán dokumentálnak és reprezentálnak, hanem előállítanak; részben a művek befogadása révén minősítjük tapasztalataink tárgyát sikeresnek vagy kudarcosnak, helyesnek vagy helytelennek, előnyösnek vagy kedvezőtlennek, hasznosnak vagy károsnak, igazságosnak vagy igazságtalannak. Ezzel az összefüggéssel is magyarázható, hogy napjainkban, amikor a média hagyományos formái felszámolódnak, illetőleg eljelentéktelenednek, az algoritmusvezérelt adatgazdaság teljes mértékben új szerkezetet kölcsönöz a nyilvánosságnak, az irodalom fogalma destabilizálódott, szerepe pedig nem világos, miközben – végletes leegyszerűsítéssel és merőben anakronisztikusan – korábbi szerepei szerint vonva mérleget állapítjuk meg alul- vagy túlértékelését. A kérdést tehát úgy teszem föl, hogy milyen képet festenek Grendel Lajos regényei a par excellence politikai közösségről és az államról; milyen jelenségeket emelnek ki, mutatnak be, és milyen prózapoétikai eszközöket használnak ehhez a képalkotó diagnosztikához. Elek Tibor monográfiájának korszakolását követve (*Abszurdisztán kitarító fogságában*)⁵ öt regényt állítok az elemzés középpontjába: *Einstein harangjai* (1992); *És eljön az Ő országa* (1996); *Tömegsír* (1999); *Nálunk, New Hontban* (2001); *Mátyás király New Hontban* (2005).

2.

Előfeltevésem szerint a Grendel-regények mindegyikét átható abszurd világkép, amely a történelem racionális elbeszélhetőségébe vetett bizalom megrendülését konstatálja, a rendszerváltoztatás során a politikai közösségre háruló feladat paradox jellegéből fakad. Az állami szu-

veritás visszaszerzése a demokratikus jogi intézményrendszer kiépítésénél sokkal nagyobb horderejű, jóllehet szubtilisabb kötelezettséget rótt a közép-európai népekre: politikai és kulturális identitásuk kibontakoztatását. Mivel azonban az identitás sohasem alakulhat ki végérvényesen, halálunkig folytonosan módosul, az elitcsoportok az identitásképzéshez szükséges kulturális intézmények megalapításáért és vezetéséért szálltak síkra. Ebből a tényből – többek között – két meghatározó tapasztalat származik. Az egyik jelenségei a „tranzitológia” érdeklődési körébe utalhatók. Hiába alkalmazza valamely politikai közösség a jogállam szabályait, hiába felel meg formális előírásainak, ha ezt a szükséges feltételt nem egészítik ki bizonyos elégséges tartalmi ismérvek; a szabályokon túl a politikai moralitás mögöttes elveit is tiszteletben kell tartani, vagyis nincsen demokrácia demokraták nélkül. Csakhogy ezek a szubsztanciális előírások nem mennyiségi alapon meghozott, többségi szavazással legitimált szabályok.

Nem elegendő tehát kiragadni a gyeplőt a kommunista nomenklatura kezéből, majd átadni a népképviselővel megszelídített szuverénnek. Ez nem is volt lehetséges, hiszen az ancien régime gondosan őrizte a vagyonelemeket, felügyelte a társadalmi struktúrák újratermelését, elfoglalta a döntéshozói pozíciókat, és megszabta a kulturális tőke kompetenciáit. Ugyanakkor kielégítő sem lett volna, hiszen az identitásrepertoárok megújításához elengedhetetlen múltfeldolgozást, a kanonizálást, az értékkiválasztást, a szellemi tájékozódás kiszélesítését részint a régi elitnek kellett elindítania, részint azoknak a fiatalabb nemzedékeknek, amelyek az ancien régime szokáskészletét sajátították el, a kommunizmus hagyományában eszmélkedtek.

Arra a felismerésre mindenképpen ráébredhetett bennünket a rendszerváltoztatás, hogy ha pusztán demokráciában élünk, nem élünk demokráciában. Emiatt a helyes államberendezkedés, az igazságos társadalomszervezés, a jó kormányzás részint demokratikus, részint arisztokratikus. A népszuverén, a törvényhozás demokráciáját az Alkotmánybíróság vagy a Lordok Házának arisztokratizmusa, a tömegkultúra demokráciáját a magaskultúra vagy a – képletesen – szellemi felsőház arisztokratizmusa fékezi meg és igazítja ki. Ha XX. századi történelmünk metaforája a földrajzi határrendezés, a helyesen meghúzott határokkért való állandó küzdelem lehetne, akkor XXI. századi történelmünké a szellem köztársaságának határvitája. Bibó István a kelet-európai kisállamok jó, megszokható határait követelte, mi pedig szót emelhetünk a többségi

⁴ LUKACS, John: *Történetírás és regényírás: avagy a múlt étvágya és íze* = Uő: *Fél évszázad magyar írásai*. Bp., Európa, 266. A történelem megismerésének fontos, sőt pótolhatatlan eszközeként írja le John Lukacs az irodalmi nyelvet. „Ezért hangsúlyozom, hogy a történelem nem társadalomtudomány, hanem »gondolatmód«: mégpedig a demok-

ratikus kor és a nemzeti nyelvek korának elsőrendű formája, mivel sok tudománnyal ellentétben a történelemnek *nincs* saját nyelve, szaknyelve, zsargonja: a történelmet köznyelven írjuk, tanítjuk, beszéljük, képzeljük, gondoljuk.” Uo., 272.

⁵ ELEK Tibor: *Grendel Lajos*. Bp., MMA, 2018, 99–130.

elv és a minőségi elv észszerű egységbe hozásáért. Csoóri Sándor tétele is erre világít rá: „minden népnek, nemzetnek szüksége van olyan törvényre, mely a lelke legmélyére húzódik le, és szinte mitologikus erővel onnan irányítja élete sorsdöntő pillanataiban”.⁶ Grendel regényei azt a műveletet hajtják végre, amely a korábban uralkodó, nem demokratikus módon létrejött mítoszt az anekdoták és a nézőpontváltások megannyi privát mítoszára rombolja szét, ám éppen ezzel szorgalmazza a demokrácia új mítoszának kifejlődését, illetve a konszenzust ebben az új mítoszbán.⁷ Azáltal posztulálja a demokratikus érték-közösség, az új identitás kialakításának szükségességét, hogy elveti a történelmi helyzet pontos rekonstrukcióját.

A politikai filozófia szférájában tételezett ellentmondásos programmal analóg az ars poetica. A szerző nem azért helyezi előtérbe a narráció technikáját annak tartalma helyett, mert magáról a tartalomról – a közép-európai létezés kérdéseire adott válaszokról – közmegegyezés született, így pedig lényegtelené vált, hanem mert az új normatív univerzum, az új állami berendezkedés nem lehet folytonos a régivel. Csakhogy mind a politikai, mind a poétikai program abszurd: ahogyan nem képzelhető el a rossz beidegződésekkel, a káros szokásokkal, az elődöktől átvett fondorlatos mentalitással való szakítás, ugyanúgy nem választható el egymástól a forma és a tartalom. Az elbeszélés technikájának radikális megbonyolódása sem terelheti el a figyelmünket a diktatúra felől a demokrácia felé haladó kisebbségi közösség gondjairól. Lehet, hogy az elbeszélő legszívesebben csak és kizárólag a műhelygondokkal bíbelődne, ám a szerző etikai érzékenysége és a megformálható életanyag szerkezeti sajátosságai minduntalan viszcacsempészik művébe a politikai referenciákat.⁸

3.

A rendszerváltoztatás másik tapasztalata az igazságos államhoz kapcsolódik. Szókratész és Thraszümakhosz erről vitázik Platónnál, ezt juttatják kifejezésre Arisztotelész, Cicero ideális államformája, a természetjogi gondolkodók, Eötvös József uralkodó eszméi, Ady heroikus magatartása vagy a Németh László-féle „minőségforradalomban” alkotó személyiségtípus áhított dominanciája.

Az *Állam* mintegy prológusaként a két beszélgetőpartner az erős és a gyenge, az igazságos és az igazságtalan,

a boldog és a boldogtalan ember társadalmi viszonyait elemzi. Thraszümakhosz – mai szóval – afféle utilitarista vagy realista álláspontra helyezkedik, míg Szókratész normatív univerzuma azt igyekszik bizonyítani, hogy a politikai közösség működőképességéhez ez a nézőpont nem szolgált megfelelő indokokat. „Mert az a gyanúm – összegzi a görög bölcs –, hogy ha létezne egy csupa jó emberekből álló állam, akkor az emberek éppen úgy tülekednének azért, hogy ne kelljen vezetniük, mint ahogy tülekednek most azért, hogy vezethessenek; s csak akkor lenne igazán nyilvánvaló, hogy az igazi vezető valójában nem arra van hivatva, hogy a maga, hanem hogy az alárendeltjei érdekét szolgálja; s ekkor minden okos ember sokkal inkább választaná azt, hogy a mások vezetése neki hajtson hasznot, semhogy másoknak használva gondokat vegyen a nyakába.”⁹ Mitől hasznosabb az igazságosság, mint az igazságtalanság; mi készíti arra a vezetőket, hogy igazságosan kormányozzák a politikai közösség életét? A hétköznapi döntések mögötti absztrakt dilemmák kitapinthatóvá váltak a rendszerváltoztatások idején, és az értelmiségi diskurzus az irodalmi, a bölcséleti, valamint a jogtudományi beszédmódokat egyszerre mozgósította. „Íme az igazságos ember úgy áll előttünk, mint jó és bölcs ember, az igazságtalan pedig, mint tudatlan és rossz ember.”¹⁰ Szókratész beszédmódjának stílusminősége mindig összetett: egyszerre ellentmondást nem tűrően logikus, ugyanakkor szelíden ironikus is. A gyakorlatba átültethető premisszákat bont ki, mégis fölülelemkedik a praktikum bukdacsolásain és hitványságain. Lehet-e boldog, aki igazságos? A filozófiatörténet ősi kérdését újra fölvetetik Grendel regényei, amikor az új államalapítás forog kockán.

Idézzük fel kiindulásul Veres Pétertől *A paraszti jövendőt* (1948-ból) és Liska Tibortól *az Ökonosztátot* (1988-ból). Hasonlóan a platóni dialógusokhoz a sarkalatos tételek, elvek mibenlétét firtatta hazánkban az 1945 utáni koalíciós időszak. Veres Péter szociográfiája a föld-reform és az életmódreform, a gazdálkodás és a kultúra problémáit egyidejűleg taglalja. Liska Tibor közgazdász pedig 1963-as *Kritika és koncepció* című kiáltványától a reformkommunista elképzelések aranykorában publikált *Ökonosztát* elméletének kidolgozásáig az utópista szocializmus tradíciójának, a tervgazdálkodásnak és a tulajdon helyett a szabadságot választó, szélsőségesen piacelvű

⁶ CSOÓRI Sándor: *A kőtáblák ereje* = Uő: *Forgácsok a földön*. Bp., Széphalom Könyvműhely, 2001, 173.

⁷ ELEK: *i. m.* (2018), 42–43.

⁸ Elek Tibor Grendel esszéi alapján vonja le a következtetést, amit azonban a regények sokkal árnyaltabban fejtenek ki, hiszen bennük tartalom és forma szétszakíthatatlan: „A sematizmussal jórészt szakító, de a múlt századi realizmus eszközeivel létrehozott regényeknek az újszerűségét és aktuális jelentőségét a korábban elhallgatott, eltit-

kolt igazságok kimondása adta meg. Grendel szerint eljön azonban az idő, amikor az igazságok már magától értetődő igazságok lesznek, a regényben kifejezett társadalmi-történelmi-nemzeti tartalmak le-tisztulnak, s a figyelem egyre inkább ezeknek a regénybeli megfor-málására, a regényre mint műalkotásra irányul...” Uo., 72.

⁹ PLATÓN: *Állam*. Ford. Szabó Miklós = PLATÓN *összes művei I–III*. Ford. DEVECSERI Gábor et al., Bp., Európa, 1984, II., 59.

¹⁰ PLATÓN: *i. m.* (1984), II., 70.

megközelítésnek a szintézisével kísérletezett. A „gazdasági önszabályozó rendszer”, amelyben a termelőeszközök dinamikusan cserélnek gazdát, hogy lehetőleg a leginkább hozzáértő üzemeltesse őket, már az elnevezésében is szerephez juttatja a traktátus egészét belengő humoros-ironikus, tehát irodalmi mesélőkedvet, miközben a szerző a legszigorúbb matematikai logikára, a kibernetika fejlett technológiájára is apelláló, műfajilag pedig elsősorban az utópiák közé sorolható műben fejt ki mechanizmusát. Mentegetőzik filozófiai olvasottságának elmaradása miatt, s folyamatos önreflexiója során megemlíti, hogy Hernádi Gyula *Folyosók* című kisregényében hogyan elevenedett meg név szerint „mint vitatott, de igen pozitív figura”.¹¹

A „minden hozzáértőből lehessen vállalkozó” alapelv és a homályos küldetésű „mechanizmusintézet” felállításának követelése észrevétlenül illeszkednének egy Grendel-regénybe, ha nem tudnánk, hogy tudományos ambícióval fogalmazódtak meg. Okkal támadhat az a benyomásunk, hogy Grendel könyveit a vélt tabula rasa utáni országépítés hevülete, valamint a jó szándékok rosszra fordulásából gerjedő indulat éppen annyira feltöltötte energiával, mint e hevület és indulat paródiája. Nem szépirodalmat, hanem Liska Tibor könyvét citálok. „Az igazság az, hogy sokszor még az iskoláknál, tanfolyamoknál sem könnyű bizonyítani, hogy azokat valóban az utánpótlás nevelésére hozták-e létre, és nem inkább az-e a funkciójuk, hogy rengeteg felesleges, érdektelen áltudomány átrágására ítéljük a szakmai tojásba törekvőket. A nemesi és egyéb ősi oklevelekhez képest persze még az iskolai oklevél is a feudalizmust meghaladó társadalom könnyebben megszerezhető, és így haladóbb »kutyabőr«-ének tekinthető, hiszen a polgári társadalom irányába mutat, ahol a szakemberek kiválasztásánál már nem az oklevelek számítanak, hanem a hozzáértés és a felelősségvállalás.”¹² Alighanem a Grendel-könyvek egyik alapélménye, hogy nemcsak a lusztráció, a morális számvetés, a múltban elkövetett bűnök retorziója, valamint a következtetések levonása hiúsult meg, hanem a szakértelem princípiuma sem uralta el a származáson, osztályhelyezeten, rokonságon alapuló káderpolitikai megfontolásokat.

Szókratész, Liska Tibor és Grendel Lajos iróniája fel-tűnő párhuzamosságot mutat. Az irónia jelensége ontológiailag mélyebb és alapvetőbb, mintsem hogy az uralom éberségének kijátszására szorítkozzon. Vladimir Jankélévitch az önmagunkon való ironizálást egyenesen „ökonómiának” hívja, amely az igazi szellem sajátja.¹³

„Mindazonáltal a szavak szolgálnak arra is, hogy elfeledtesék velünk a szavakat; ahhoz, hogy eltüntessük az anyagot, előbb el kell fogadnunk az anyagot, és a művész ezt jól tudja, hiszen a metaforikus testek világában van otthon.”¹⁴ Innen nézve „Szókratész tehát a frivol városállam számára valamiféle élő lelkiismeret; megnyugtatja, de nyugtalanítja is; egy bajkeverő”.¹⁵ Filozófia, tudomány és művészet a „hamis evidenciák” megingatásában bizonyára egy húron pendül, ugyanazt a hangot üti meg: az iróniáét. Megannyi – kecsgetető vagy ellenszenves – értelmiségi utópia az eszmétörténet antik, premodern és modern időszakából; megannyi beszédmód, amelyek mégis egy követ fújnak.

4.

Amit azonban a rendszerváltoztatás előtt a művészi, jellemzően az írói fantázia szüleményének véltünk, egyszerre olybá tűnt, hogy lehetővé válik. 1867 és 1946 óta nem adatott meg ez a közép-európai népek számára, amelyek az ész cselvetését nem kerülhették ki; az új történelmi éra nem kedvezett szándékaiknak. Az önzése fölött (Karl Mannheim-i „osztályöntudatát” elveszítve) szabadon lebegő értelmiségi premodern álmát – sokak szerint illúzióját – a modernitás még dédelgette, ám a posztmodern kinevette; a humor Grendel prózájának is alapeleme. Közép-Európa önállóságukat visszanyerő államai nagy árat fizettek azért, hogy amikor a politikai értékek, a kulturális tekintély, a hathatós identitásalakzatok rekonstruálásának, a valóságos, a lehetséges és a kívánatos kiegyensúlyozásának kötelezettsége hárult rájuk, az általános világgállapotot a dekonstrukció és az „anything goes” tartotta hatalmában. Grendelnek – a teljes relativizmus és perspektivizmus elutasításával – az irónia ősi formájához kellett visszanyúlnia, és az említett történelmi beszédmódok mindegyikéből merített ihletet, ám azok mindegyike gyanút keltett.

Komolyan vehető-e még az, ami Morus Tamás *Utópiája*, Rotterdami Erasmus királytükre, *A keresztény fejedelem neveltetése* vagy a szerződéselméletek idején evidenciának számított, s még az 1940-es, 1950-es évek szellemi klímájától sem volt idegen? Quentin Skinner ragyogóan bemutatja, hogy Erasmus és Morus morális intelmei milyen intertextuális viszonyba kerültek Rabelais szatírájával, a *Gargantuával*.¹⁶ Mindnyájuk retorikai stratégiája egyértelmű volt: ha a közjó szolgálata helyett az egyéni érdek önzése dominálja a király, a jogászok, a papok, a szerzete-

¹¹ LISKA Tibor: *Ökonosztát. Felkészülés a mechanizmusreformra*. Bp., Közgazdasági és Jogi, 1988, 72.

¹² Uo., 249.

¹³ JANKÉLÉVITCH, Vladimir: *Az irónia*. Ford. MIHANCSEK Zsófia, Bp., Typotex, 2018, 32.

¹⁴ Uo., 56–57.

¹⁵ Uo., 13.

¹⁶ SKINNER, Quentin: *The Foundations of Modern Political Thought. Volume One. The Renaissance*. Cambridge, Cambridge University Press, 2010, 222–223.

Szilágyi
Jáger Teréz,
Grendel Lajos
Időtlen –
Határtalanul,
2023
© A művész
archívumából

sek viselkedését, általános fejtelenség, zűrzavar keletkezik. Az idő tájt, amikor – a szerződéselméletek kései felvirágzása gyanánt – a morálfilozófus John Rawls *Az igazságosság elméletét* publikálta (1971), Márai Sándor regénye, az *Ítélet Canudosban* az államrezon egészét megtagadó anarchia kihívásával szembesített (1970). Az 1980-as években szinte képtelenségnek tetszett, hogy az új államok igazságos berendezkedésére irányuló, anakronisztikus kérdés ismét fölvetődik a történelem színpadán.

Grendel regényeiben egyszerre érhető tetten a „felfokozott etikai érzékenység” (Tözsér Árpád) és az igazság kisajátítása elleni tiltakozás.¹⁷ A valóság és a képzelet öszszemosása politikai relevanciával bíró poétikai fogás. „Sokáig tartott, mire az Elbeszélő belátta, hogy a házasságot nem szabad összetéveszteni a regényírással, s hogy a felelősége végső soron nem regény vagy elbeszélés, amelyet verejtékes munkával ő alkotott, ezért nem tarthatja fogva egy dossziében mint valami kéziratot.”¹⁸ A könyv – *És eljön az Ő országa* – későbbi fejezetében Richard Wagner fel-

teszi a kérdést, hogy „akkor most álmodom, vagy ébren vagyok?”, mire a barátnője visszakérdez: „nem mindegy, kedvesem?”¹⁹ Az első idézethez hozzáfűzhetjük, hogy a kézirat sem tartható fogva a dossziében, mert helyet követel magának az íráson kívül is; a második pedig a narráción belüli bizonytalanságot – mit mond a kézirat, mit az Elbeszélő – ülteti át az életvilágba: képzeletünk, álmaink, utópiáink, modelljeink adott esetben sokkal többet elárulnak rólunk a tetteinknél.

Ez az összetett diszkurzív mező pótolhatatlan; olyan morális perspektívát kínál, amelyet csakis az irodalom képes megmutatni; a politikai cselekvés valóságában ugyanis nem változtathatók tetszőlegesen a nézőpontok; a hétköznapi beszédaktusokban és döntésekben a pozíciók sematizálódnak. Vegyünk egy példát. Antall József és Sólyom László mára szimbolikus alakok. Antall elhivatottan képviselte a modernitás eszményeit, a politikai moralitás jogon kívüli elveit, amely a hagyományos irodalmi nemzeteszmenének is a magva,²⁰ míg Sólyom az Al-

¹⁷ ELEK: i. m. (2018), 24.

¹⁸ GRENDL Lajos: *És eljön az Ő országa (szomorú játék)*. Pozsony, Kalligram, 1996, 13.

¹⁹ Uo., 230.

²⁰ KIRÁLY Miklós: *Az alkotmányos ember = Országút*, 2020. március 27. <https://orszagut.com/kritika/az-alkotmanyos-ember-201>

kormánybíróság élén a jogintézmények formalista felfogásához, a legalitás, a jogbiztonság elvéhez és a dworkini liberalizmushoz ragaszkodott.²¹ Jelképes, ahogyan fordult a kocka, és köztársasági elnökként, 2006-ban Sólyom László már morális válságot proklamált: felismerte a politikai rendszer alapvető hibáit. Ám jelképes az is, hogy az antalli örökség fájó hiányát egyre többen, különböző meggyőződésű közéleti szereplők állapítják meg.

Tanúi vagyunk annak, hogy a modellek, az ideológiák és a művészet utáni korszakot hamarosan a nemzet és az állam utáni korszak tetőzi be, amely kész kiiktatni a kultúrából az igazi demokráciához nélkülözhetetlen, arisztokratikus elemeket. Legfőbb ismertetőjegye, hogy minőségellenes, mert csak azt fogadja el, ami tömeges. Az – ugyancsak szimbolikusan – 2010-ben véget ért hosszú rendszerváltoztatásban olyan arisztokrácia játszott vezető szerepet, amelyik ezt a folyamatot, az irodalmi nemzeteszmét azóta is zajló hanyatlástörténetének beteljesedését segítette elő, illetőleg felgyorsította a hanyatlást. Grendel Lajos prózája az irodalmi nemzeteszmének az elődeitől – Fábry Zoltántól, Dobos Lászlótól, Duba Gyulától és társaitól – örökölt hagyományát anélkül értelmezte újra, hogy hiteltelenítette vagy felülírta volna. Az irodalomban (jobb híján) posztmodernnek nevezett poétikai eszköztár igénybevételén keresztül, a sorsvállaló kisebbségi magatartáshoz szorosan kötődve kezdeményezte a politikában (jobb híján) demokratikusnak nevezett megújulást, amit úgyszintén modellértékűnek könyvelhetünk el. Grendel írói világnézetét ebből a politikai filozófiai aspektusból vizsgálja ez a tanulmány.

5.

Az *Éleslövészet* – kiemelve a tárgyalt könyvek előzményeinek sorából – a *Nem(zetiségi) antiregény* alcímmel, egyúttal a három rész „leszámolás” megjelölésével is érzékelteti, hogy distanciát teremt a kisebbségi témájú prózairodalom tradíciójától (1981). Mi ellen íródik a könyv, vagy mivel szemben határozza meg magát? Az első rész a történelem rekonstrukcióját végzi el, de úgy, hogy az ismerethiány és a kauzális nexus kiiktatása a szöveg fő jellegzetességei; a második rész pedig az elbeszélő autoreflexiójának a terépe. De vajon miért különülnek el a „történelmi” és az „irodalmi” passzusok, amikor a török hódoltság korába helyezett első is számol a poétikus dilemmákkal, a közelmúlt (szerkesztőségi, kávéházi) díszletei között játszódó

második is történelembe ágyazott? Mintha azt sugallná ezzel az író, hogy – jóllehet összefüggenek – kétféle problémakörrel van dolgunk: a történelmi narratíva megalkotása és a narratíva közlésének, továbbadásának szépirodai küldetése egyaránt veszélybe került. Ha egyszer az identitás újraartikulációja zajlik, az irodalom és az író funkciója sem maradhat érintetlenül.

Az „elbeszélő” egyes szám harmadik személyű szerepeltetése és a posztmodern egyik gyakori eljárása, a talált kézirat („az Olsavszky-ház padlásán talált tekercesek”²²), valamint a fikció relativizálása – „Kánya úr, az elbeszélő elképzelt regényének elképzelt főhőse”²³ – erősíti a gyanút, mennyire vigasztalan feladat, hogy rátaláljunk a biztos nézőpontra. Ezt a több nézőpontúságot ábrázolja a kiszámíthatatlan hatalomtechnika is. A talált feljegyzések egyikén olvasható, hogy „azelőtt – nem is olyan régen (írja a szöveg szerzője) – minden hétfőn lovas futár hozta a fővárosból a kancellári hivatal pecsétjeivel ellátott utasításokat és rendeleteket a falunkba”²⁴. Értésülünk, hogy miként hirdették ki és hajtották végre ezeket az utasításokat, amelyek azonban már a feljegyzés idején is beleveszték a múlt kódébe. A törvényhozás, az igazságszolgáltatás és a végrehajtás hatalmi gépezete egyre átláthatatlanabb; végül az az okfejtés diadalmaskodik, „hogy sohasem létezett főváros, tehát kancellária sem, a pecsétes utasítások bizonyára valamelyik zsarnok földesúr hamisítványai voltak, aki most meghalt, s titkát magával vitte a sirba”²⁵.

A jogbiztonság középkori fogyatékosága Kleist, a szabályok követhetlensége Kafka világába kalauzolja az olvasót. Az elbeszélő – nem az imaginárius, hanem a fiktív – belátja, hogy „az elbeszélő helyett ügyis a kép dönt majd”²⁶ vagyis csupán a jelöltek nélküli jelek. Grendel ezzel a kijelentésével mintegy szabályt ad önmagának is: a nyelvművészet nem használhatja esszencialista módon anyagát, a nyelvet; megközelítése inkább fonocentrikus, semmint logocentrikus. Nem láthatja előre beszédaktusainak konzekvenciáit, ekként azok performatívumként viselkednek, s nem konstatívumként; noha a nyelvi megnyilatkozás – hasonlóan a fény hullám- és részecske-természetéhez – ez is, az is. A társadalmi hierarchiák felbomlása, a tekintély megromlása, a bírósági ítékezés kaotikussága nem csak a török hódoltság korszakának sajátja, amennyiben „a kép ráerőlteti akaratát az elbeszélőre”²⁷. A partikuláris igazságosság nem tud univerzális rangra emelkedni; már csak azért sem, mert a partikuláris és az univerzális között nem tehetünk különbséget: „az elbeszélő emlékezete is

²¹ SÓLYOM László: *Az alkotmánybíráskodás kezdetei Magyarországon*. Bp., Osiris, 2001, 404–405.

²² GREDEL Lajos: *Éleslövészet. Nem(zetiségi) antiregény*. Pozsony, Kalligram, 1998, 42.

²³ Uo., 100.

²⁴ Uo., 42.

²⁵ Uo., 48.

²⁶ Uo., 53.

²⁷ Uo.

egyetemes emlékezet, az elbeszélő is nagyon jól tudja, hogy alig változott valami; legföljebb a templomok égnek másutt.”²⁸

Óriások vállán áll a szerző, ám a társadalomtörténet különös fintora, hogy mégsem láthat távolabbra. Az *Éleslövészet* evokálja Erasmus és Morus traktátusait a politikai moralitásról; a korrupcióról, a prostitúcióról, a közjó beszennyezéséről; ám nem osztja az intellektuális etika optimizmusát, hogy akit meggyőznek az erényes életvitel fontosságáról, az hajlik is annak gyakorlására. Egész egyszerűen nem létezik az esszencialista nyelvhasználat, amelynek efféle meggyőzőerőt tulajdoníthatunk. Az elbeszélőt „fantomok veszik körül”, és a *Második lezárolás* repetitív rigmusa, amely monotóniájának túlhajtása révén az elbeszélés mint olyan bonyolultságát teszi érzékletessé, minduntalan így kezdődik: „Ha az elbeszélő regényíró volna...”²⁹ Kétségtelen, hogy nem a par excellence „regény” teljesítőképessége kerül itt mérlegre, hanem a nyelvművészet autoritása. Az a nyelv, amelyen hosszú évszázadok szenvedését minden következmény nélkül felmutatták, igazolták, okozták, átélhetővé tették vagy elidegenítették, emlékezetbe vették vagy elrejtették, hitelesítették vagy meghamisították elődeink, hogyan tehető alkalmassá egy új és igazságos politikai közösség megalapítására? „Mindez pedig azt jelenti, hogy ha az elbeszélő és a történelem találkoznak néha, az elbeszélő az, aki előre köszön, s gyors léptekkel továbbíromodik.”³⁰

Az *Éleslövészet* előkészíti a rendszerváltoztató regények ismeretelméleti megközelítésmódját, valamint az ellenőrzés társadalmának a posztstrukturalista filozófiákban – főként Foucault és Deleuze jóvoltából – kifejtett percepcióját. Így járják be a *Nálunk, New Hontban* „hármaskrei”, a revizorok a várost, hogy a szlovák nyelv hivatalossá és kötelezővé tételét ellenőrizzék; így hallgatja ki, és próbálja törbe csalni Pisti, a városparancsnok – „aki szülővárosát foglalja el”³¹ – Kálmán bácsit egy mesteri tárgyalótermi dramolettbetétben; így razziazik a Király elvtárs által alakított „Comité” (*Mátyás király New Hontban*). Richard Wagner „stratégiai tétlenségében” szinte kifürkészhetetlenül utasítgatja, kergeti örületbe Nepomukot,³² aki végül „a legkisebb kedvet sem érezte ahhoz, hogy visszatérjen abba a rendezett káoszba, amit a rendszer haszonélvezői, a különböző rendű és rangú banditák és a többi seggfej normális, civil életnek nevez.”³³ Ez az ellenőrzési technológia az egyén számára megfejthetetlen; „örült beszéd: de van benne rendszer”. Örültségét a csak

Grendel Lajosra jellemző, szikár, pontosan kiszámított, gondosan felépített, csattanóra kihegyezett párbeszédforma leplezi le a legjobban.

6.

New Hont és környéke egyszerre a valóságos (cseh)szlovákiai régióban lokalizálható (erre nézve sok utalást találunk) és a kollektív képzeletben spiritualizálódott írói lelemény. Jelentéktelensége is viszonylagos, mert a történelmi hányattatások, a nemzetiségek együttélésének kihívásai, az emberi kisszerűség olykor gyalázatos, olykor szánni valóan esendő megnyilvánulásai az író antropológiai pesszimizmusát kiváltó örök, mindenütt és mindenkor fellelhető cselekvéstípusokba és cselekménymintákba szerveződnek. Hogyan minősülhet jelentéktelennek az, ami egyetlen érvényű? Ez a poétikai kérdés pedig politikai síkon is föltehető. Vajon a közép-európai sors tragikumuma az itt élők egyedi léttapasztalata, vagy az emberi létezés általános dilemmái sűrűsödnek benne, ezért Grendel kisvárosa a politikai rendszerek afféle kísérleti terepe, laboratóriuma? A regények térszemlélete a geográfiai abszurdot poentírozza, ami azt sugallja, hogy világuk sehol nincsen, vagy ha van is valahol, ésszel föl nem érhető.

A *Nálunk, New Hontban* kiadóigazgatója, aki a városkáról szóló könyv írásával bízta meg az elbeszélőt, azt jegyzi meg, hogy „New Hontot csakugyan elhanyagolja nemcsak a nagypolitika, hanem a sajtó is, mintha nem is létezne, vagy mintha New Hontban semmi említésre méltó esemény sem történhetne.”³⁴ Ugyanebben a regényben mondja Szabó Pisti városparancsnok, a gátlástalan opportunist vezető archetípusa, hogy „valljuk be hát őszintén, jelentéktelen porfészek ez a mi New Hontunk. Ide még az oroszoknak sem akaródzik bejönni még egyszer.”³⁵ De Kálmán bácsi, az idős városi tekintély sem vélekedik másként – „a szíve mélyén Kálmán bácsi is lenézte egy kicsit New Hontot, ha nem is szívesen vallotta be, még magának sem” –; jóllehet szilárdan kitartott a hazája mellett, ragaszkodott a szülőföldjéhez, ami mindazonáltal ellentmondásos attitűd: „Végül is mindig csupán a lustasága marasztalta New Hontban.”³⁶ A kockázatkerülő mentalitás, a bizonytalanságtól való félelem a hazafiság passzív oldala, és Kálmán bácsi töprengéseinek keserűségéből az író önelemzésére, vívódó alkatára is következtethetünk. Bárány Pista szobrászművész viszont nem kárhoztatja önmagát, nem vádolja gyávasággal, mert „hajlamos volt

²⁸ Uo.

²⁹ Uo., 55.

³⁰ Uo., 94.

³¹ GRENDEL Lajos: *Nálunk, New Hontban*. Pozsony, Kalligram, 2001, 99.

³² GRENDEL: *i. m.* (1996), 75.

³³ Uo., 77.

³⁴ GRENDEL: *i. m.* (2001), 15.

³⁵ Uo., 85.

³⁶ Uo.

a pusztulást egyetemesnek látni, és így egyetemesnek beállítani, pedig csak egy város halódott körülötte, ahonnan bármikor elköltözhet, akár a földkerekség valamely távoli pontjára is”.³⁷ Azért rossz a közérzetünk, mert a föld egy elátkozott tájéknak tengetjük mindennapjainkat, vagy a mi személyiségünkéből következik, hogy a földnek ezt a tájékát átkozottnak látjuk? Eldönthetetlen kérdés, amin folyton-folyvást rágódnak a Grendel-regények hősei, és amivel a rendszerváltoztatás sem tudott mit kezdeni: az intézmények átvétele, a nemzetközi standardok implementációja vagy azért nem érte el a kívánt hatást, mert eltérő adottságokhoz fejlesztették ki őket Nyugaton, vagy azért nem, mert az átvételt és az implementációt is ugyanarra az embertípusra kellett rábízni, amelyiket még a régi reflexek vezérelték.

Schiller Mihály, a *Mátyás király New Hontban* főhőse „az ürességet” hívta New Hontnak, az eredeti város és történelmének eltűnt utáni maradványt. „Egyszer csak valaki elkezdte New Hontnak nevezni a várost, s ez megtetszett másoknak is, s nem telt bele, csak néhány röpke esztendő, s már mindenki csak New Hontnak hívta a várost, egy kicsit lefitymálón, valami mélabús, ironikus lesajnálással, hogy hát nekünk ez jutott, ez a New Hont, valahol a világ hátsó felében.”³⁸ A kisebbségi érzés, sőt komplexus, a közép-európai emberek közös élménye, az elnyomásból, a sajátosságok kényszerű elutasításából, a hagyományszakadástól, valamint abból keletkezik, hogy a másutt kitalált eljárások ugyanúgy nem alkalmazhatók a különböző feltételek közepette.

A *Tömegsír* falujáról, T.-ről csak a regény utolsó lapján tudjuk meg, hogy New Hont közelében fekszik: „New Hontot azért nevezzük magunk között New Hontnak, mert bár az is csak falu, ámde T.-hez képest szinte New York.”³⁹ Az elbeszélő így tudósít a helységről, ahol az újonnan vásárolt telkén tömegsírba bukkannak: „ez a falu csak egy vicc, a világon sehol sincsenek már falvak, s T. is csak egy halom kulissza, amellyel meg akarják téveszteni a magamfajta városi embert”.⁴⁰ A falu – tudjuk jól – a paraszti társadalom és kultúra véget érte után egyre inkább a város imitációja lett; s figurái, „Eötvössel szólva” a falu jegyzője, a helyi rendőrkapitány és a polgármester a hivatásgyakorlás egyedi eseteiként, alig-alig egyénítve, akár csak a commedia dell'arte szereplői, semmiféle jellegzetes művelődésnek nem a képviselői többé. Eötvös József irányregényének játékba hozása főként a szatirikus hangvétel mint közös stílusjegy miatt indokolt, sőt a regények

– főként a *Tömegsír* – csakugyan a klasszicista irányregény szétírásai, immáron határozott „irány” nélkül. Panorámafelvételei, tablói annak a Mikszáth Kálmánnak az *Új Zrínyi* írását is eszünkbe juttatják, aki egy anekdota szerint meg is fordult New Hontban (*Nálunk, New Hontban*).

Milyen nemzetiségű csontokat tártak föl T.-ben, és melyik korszakból? A történelmi elsőbbségért, az ősökért folytatott közép-európai vetélkedés paródiája egyértelművé teszi, hogy nem a genetikai térkép, hanem az akkulturáció adhatná a kohéziós erőt.⁴¹ A topográfia karikatúrája az *Einstein harangjai* kutatóintézetének igazgatói szobájában lévő földgömb, amelynek héjait lefejtve egyre kisebb globuszokat talál Péter cár. A kontinensek és óceánok „ismételték magukat, de egyre szűkebb felületen, s én úgy éreztem, mintha a földről távozó úrhajóból nézném a látványt”.⁴² A földgömb „szédületes mélységeket és távolságokat” megnyitó kihámozása – ahogy Microfil rögtön megmagyarázza – az emberi sors példázata; mindnyájunkban önmagunk kisebb és kisebb változatai lakoznak, s a tovább már nem osztható mag a sorsunk, amely „meg van írva már a születésünk pillanatában”.⁴³ Az egyén sorsa – gondolhatjuk tovább – maga a hely, ahová születik, ami Grendel könyveinek tanúsága szerint az akaratszabadság kereteit igencsak szűkre szabja.

Platón Szürakusza zsarnokához, Dionüszioszhoz írott levelei közül a *Második levél*ben említést tesz arról, hogy „a gömb nincs rendben”, ami a kozmosz, a földkerekség természetes elrendeződésének és az emberi közösség méltányos, matematikai-zenei összhangjának zavarára utal. „A dolog a következőképpen áll: minden a mindenké királya körül van, és övégette van, és ő minden szépnak az oka. A második körül vannak a második dolgok, a harmadik körül a harmadikok. Mármost az emberi lélek arra törekszik, hogy megértse ezek minőségét, amennyiben mindig a vele rokon dolgokra tekint, amelyekből semmit sem bír eléggé.”⁴⁴ A kommunizmusból a posztkommunizmusba minden zökkenő nélkül átforduló város az *Einstein harangjaiban* nem ismeri ezt az antik és keresztény természetjogi szemléletet az égi és a földi világ analógiájáról: minden csak önmagára utal, és csak önmagát tartalmazza. Minden önmaga önmagája. Nincsen metafizikai távlat. Ilyéssel szólva: „hol zsarnokság van, ott zsarnokság van” (*Egy mondat a zsarnokságról*).

Platón gömbje ugyanis nem földgömb, hanem ég-gömb; Cicero *Az állam* című művéből tudunk meg róla többet: Marcellus nagyapja tett szert rá Szürakusza elfog-

³⁷ Uo., 173.

³⁸ GRENDEL Lajos: *Mátyás király New Hontban*. Pozsony, Kalligram, 2005, 96.

³⁹ GRENDEL Lajos: *Tömegsír*. Pozsony, Kalligram, 2006, 172.

⁴⁰ Uo., 10.

⁴¹ Uo., 22.

⁴² GRENDEL Lajos: *Einstein harangjai. Abszurdisztáni történet*. Pozsony, Kalligram, 2000, 117.

⁴³ Uo.

⁴⁴ PLATÓN: *Levelek*. Ford. FARAGÓ László, RITOÓK Zsigmond = PLATÓN: *i. m.* (1984), III., 1020–1021.

lalásakor. Először a milétoszi Thalesz készített effélét, „később azonban a knidusi Eudoxus, ki – mint mondta – Plato egyik tanítványa, ráfestette erre az égbolthoz rögzített állócsillagokat”. Az égitestek mozgásának ábrázolása az állam harmonikus és igazságos rendjének archaikus szimbóluma: „csodálatos Archimedes találmánya, mivel rájött arra, hogy miképpen tudja egyetlen egy forgatás az egyenlőtlen és változatos pályákat a különböző mozgásokban megtartani”.⁴⁵ Az örökkévaló égi pályák metafizikai rendjére többé nem függesztette tekintetét a Grendel-regények nyersen materialista és utilitarista vezető rétege. Az sem véletlen egybeesés, hogy éppen a XX. századi új kozmológia, az égitestek és az elemi részecskék fizikáját leíró kvantummechanika Planck melletti első teoretikusa, Einstein a regény főhősének „Utolérhetetlen Énje”, akivel a nagy erkölcsi fordulópontokról beszélget. A New Hont-regények geográfiai abszurdja a relatív téridő elméletébe ágazik.

7.

A prágai tavasz (1968) és a bársonyos forradalom (1989) történelmi eseményei azonban konkrétan is vissza-visszatérő cselekményelemek. A keresett „eszmét utoljára 1968-ban tékoztatták el a New Hont-iak” a *Nálunk, New Hontban* történetében;⁴⁶ az *Einstein harangjai* satirikusan ábrázolja a forradalmi konspirációt, a regény későbbi fordulatában pedig a hatalmát átmentő káder fejtegeti, hogy „az ellenzéket hatvannyolc után likvidáltuk”, a többieket, akik „felhasználhatók”, „jól megfizetjük”, elvégre „mind-egyik gazember kiváló koponya, csak éppen a nagy összefüggéseket nem látják”.⁴⁷ A politika előszeretettel hivatkozik arra, hogy a „szakbarbárok” szűklátókörűségével ellentétben a „nagy összefüggések” igazságát juttatja kifejezésre, ami végső soron a platóni filozófuskirály vagy az arisztotelészi „mixté politeia” klasszikus felfogásának is megfelelő lehetne, ám a praxis jó ideje éppen hogy az absztrakt morális eszméktől kívánja távol tartani magát, s frontális tudása az eredményes manipuláció vagy a szavazatmaximalizálás célracionalitásában merül ki. A Grendel-regények egyik humorforrása, hogy ez a cinizmus mégiscsak rászorul az eszmei legitimitációra, ami visszás kommunikációs stratégiához vezet.

A bársonyos forradalom szólama az erősebb; az *És eljön az Ő országa* Elbeszélőjének és az *Einstein harangjai* Péter cárjának szemszögéből tagadhatatlanul a szerzői valóságkép mozaikdarabkáit rakosgathatjuk össze. Ennek híres momentumá Grendel Lajosnak „az egyik, 1989. novemberi pozsonyi tömegtüntetés százazres nyilvánossága előtt magyarul elmondott beszéde”.⁴⁸ Nemcsak utólagosan, de a valóságos eseményekkel egyidejűleg is értékelhette szerepét ironikusan az író.

A *Mátyás király New Hontban* Király Mátyás pártkori-feus menesztését nem magyarázza magasztosabb gondolkodásképletekkel. „Az[t], hogy forradalom van, New Hontban csupán abból lehetett tudni, hogy mindenki ezt az egy szót szajkózta, s minél tovább szajkózta, annál mámorosabb lett tőle, és lázasan csillogott a szeme, mintha spirituszt ivott volna reggelire.”⁴⁹ Péter cár a káosz és saját tohonyaságának áldozata, amikor volt felesége kérdésére – „Ki akar megölni, és miért?” – azt feleli, hogy „A forradalmárok. [...] Meg az ellenforradalmárok. Mindenki.”⁵⁰ A taxisofőr nonszensz reakciója Péter cár feldúltságára a forradalmi változásokba vetett remény pátosát figurázza ki: „Itt forradalom van, ha nem tudná. Senki sem kíváncsi a maga hülyeségeire. A mai helyzetre nem az a jellemző, hogy lemeszárolták az anyósát.”⁵¹

Tagadhatatlan – amivel a recepció nem igazán tudott szembenézni⁵² –, hogy a közép-európai irodalmi rokonságával cinkosan összekacsintó, nemes abszurd humor Grendel Lajos regényeiben összekeveredik a bohózatokba illő, olcsó kabarétréfával, a harsány blódlivel, ami szüntelenül stílusterést okoz. A pátosztól való tartózkodás az irónia, a szarkazmus és a gúny hangfekvéseiben a bölcselkedő hajlam jele; felrázó erővel hat, elgondolkodtat; ám a vicc gyakran a humor ellenszere, és inkább elhárítja magától az elmélkedést, a tünődő habitus kárára válik. Mindez politikailag is releváns konnotációkat hordoz. A szubjektív élménylira esszencializmusát ugyanis gyakran szembeállítják a regény demokratizmusával, amit a szépirodalomban Milan Kundera, a filozófiában Richard Rorty írásaival támasztanak alá.⁵³ A rendszerváltoztatás korszelleme pedig hódolt ennek a distinkciónak, és az irodalomkritika normatív igényét is bejelentette a nyelv-művészetnek az alanyi költészetről a kísérletező kedvű prózára történő hangsúlyeltolása iránt. Zsófi és Péter cár

⁴⁵ CICERO: *Az állam*. Ford. HAMZA Gábor, Bp., Akadémiai, 2002, 80.

⁴⁶ GRENDÉL: *i. m.* (2001), 18.

⁴⁷ GRENDÉL: *i. m.* (2000), 77.

⁴⁸ TÓTH László: *Az ismeretlen Grendel Lajos. Szempontok és adalékok életéhez és pályájához = Uő: Hagyomány és identitás. Tanulmányok és esszék*. Bp., Magyar Napló, 2022, 470.

⁴⁹ GRENDÉL: *i. m.* (2005), 99.

⁵⁰ GRENDÉL: *i. m.* (2000), 93.

⁵¹ GRENDÉL: *i. m.* (2000), 120.

⁵² Vö. N. PÁL József: *Ehető-e a csirkepaprikás? Grendel Lajosról az És eljön az Ő országa című regénye kapcsán = Uő: „A megtartók jöjjenek...” Tanulmányok, kritikák a huszadik századi magyar irodalom köréből*. Miskolc, Felsőmagyarország, 2004, 198–206.

⁵³ VAJDA Mihály: *Az aszketikus pap és a demokratikus utópia = Uő: A posztmodern Heidegger*. Bp., T-Twins Kiadó, Lukács Archivum, Századvég, 1993, 116–183.

dialógusa – akár szó szerinti értelemben, akár ironikusan – erre is leleményes választ adhat. Péter cár érdeklődik, hogy Zsófi hisz-e abban, hogy „most minden egy csapásra megváltozik”, mire a nő nemlegesesen felel, mondván, „minket egyszer s mindenkorra elfuseráltak”.⁵⁴ Az *És eljön az Ő országának* Elbeszélője „tartott tőle, hogy ez is csupán rövidke, lázas epizód lesz két restaurációs korszak között”, és nem lehet „nagy felfordulás”, amikor is „eszme eszmével kel birokra”, mert „a nagy szavak még az irodalomból is kivonultak”.⁵⁵

Egyfajta negatív politikai teológiát fejt ki regényeiben Grendel Lajos; azok a teológiai fogalmak, amelyekre politikai fogalmak visszavezethetők, mintegy üres jelölők.⁵⁶ Hősei keresik Isten országát, mégsem képesek kilábalni az ördögéből – még gondolatban sem. Ács Krisztián ígéri a könyv címében is kiemelt eszkatologikus reményt, fogantatása és neveltetése is Jézus Krisztusét imitálja, ám a fogkrémreklámokon kívül nem teljesít be semmit sem. Az analógia egyértelmű, talán túlságosan is szájbarágós, hiszen a kommunizmusnak a keresztény üdvntant kiforgató blaszfémiaja közszájon forog, akárcsak az a banális felismerés, hogy az elérkezett demokrácia és a kapitalista piacgazdaság – bár sokan csakugyan a megváltást várták tőlük – sem a mentalitásban, sem a társadalmi struktúrában rejlő antinómiákat nem szüntette meg. „Mi, szocialisták ezt is tudjuk. Visszacsinálni minden csodát.”⁵⁷ Ezt az „ellen Ács Krisztián” mondja a valódinak. Az *És eljön az Ő országa* politikai mitológiája – jóllehet csavaros a történet, és szerteszét indázik – esztétikailag kevésbé magával ragadó, mint az anekdotákból összefűzött Richard Wagner-történetek, ami miatt nem is jutunk dülőre, hogy a könyv világnézete a nevezetes vitában vajon Carl Schmitt vagy Jan Assmann álláspontját támogatná.⁵⁸ A haszonelvűség mindenekelőttisége viszont nem húzta keresztül az okszerű számításokat, beköszöntött a közép-európai valóságban, amit a McDonald's tényleg a válaszul gründolt McLaci-konyha frappánsan fejez ki (*Nálunk, New Hontban*).⁵⁹

A létezés alapvető értelmét adó eszmék metafizikájára tehát az irodalom sem enged többé rálátást. A forradalmak a tüntetések, a felvonulások, a beszédek, az újságcikkek és a névváltoztatások pótcselekvései, valamint látszatin tézkedései a maga mozdulatlanságába dermesztik a közéletet. A *Nálunk, New Hontban* kiindulópontja – hasonlóan Musil *A tulajdonságok nélküli emberéhez* –, hogy a város

eszméjét keresik, illetőleg a város felfedezése, megírandó története, a hírességek szoborba öntése is visszatérő motívumok. Kálmán bácsi a hőssé vagy az árulóvá válás közötti döntéshelyzetben – amikor a városparancsnok besúgónak akarja beszervezni – „a romantika korából itt feledett erkölcsi parancsnak” való megfelelés idejétmúltságán tépelődik, noha pragmatikus megfontolásból, félve a szégyentől, mégiscsak az erkölcsileg helyes utat választja.⁶⁰

Schiller Mihály svájci házigazdájának tart élménybeszámolót a diktatúráról (*Mátyás király New Hontban*), és nem csupán szélhámosságból helyezkedik bele az üldözött költő kreált szerepébe, hanem a sztereotípiáknak való megfeleléskényszerből is. A panziósné egzotikus kalandnak fogja föl Közép-Európát, a cseh-szlovákiai magyar vendég pedig azzal nyerheti el rokonszenvét, ha túl is teljesíti az elvárást. Amit a svájci mond, a nyugati ember sematikus gondolkodását ugyanúgy iróniával festi, mint azt az áldozati pózba merevedett képet, amit a közép-európaiak nemritkán mutatni akartak magukról. Miről is beszélhet egy nyugatinak a messziről jött ember (vagy akár áttételesen a disszidens)? „A börtönről, az elnyomásról, a hazafias versekről, az éhezésről. Nekem itt csupa német és osztrák vendégem van. Meg egy-két svájci. Mi, hogy úgy mondjam, kimaradtunk ezekből a dolgokból... Nálunk csak az éheznek, aki éppen fogyókúrát tart. És, sajnos, hazafias versekre sincs szükségünk. Nálunk anélkül is mindenki hazafias.”⁶¹ Ügyesen bevitt oldalvágás ez mindazoknak, akik tehetség és munka nélkül szeretnének megélni a heroikus nemzetszolgálat színleléséből, de azoknak a nyugatiaknak is, akik a méltányos demokráciát és a méltó életmódot elhozó megváltóként szeretnének tetszelegni. Egyikük, a keleti ember, csakis mulékony borzongást okozhat a másiknak, mint egy horrorfilm; másikuk, a nyugati ember viszont egyoldalú útmutatást ad, a fejlődés irányát szabja meg, mint egy tanító, ami a viszony kölcsönös egyenlőségét billenti ki. Ugyanakkor egyik tudásfajta, élménykör, tapasztalati valóság sem rögzített; sem a kommunizmus nem lezárt és feldolgozott, sem a demokráciáról szóló viták nem eldöntöttek, holott az efféle kiegyensúlyozatlan kapcsolat – implicit módon – ezt feltételezi.

Megdöbentő felismerésünk, hogy a poétikában is nyomot, méghozzá ízlésünket alapvetően befolyásoló nyomot hagy a „keleti” és a „nyugati” politikai tudás antagonizmusa a hazafias tartalom és a bravúros formakezelés

⁵⁴ GRENDDEL: *i. m.* (2000), 139.

⁵⁵ GRENDDEL: *i. m.* (1996), 123.

⁵⁶ FALUSI Márton: *Költői igazságszolgáltatás és politikai teológia Nagy Gáspár lírájában = Uő: Várható elbukásunk. Esszék és tanulmányok.* Bp., Nap, 2023, 193–214.

⁵⁷ GRENDDEL: *i. m.* (1996), 153.

⁵⁸ Assmann megfordította Schmitt tételét, amely szerint „a modern ál-

lamelmélet minden jellemző fogalma szekularizált teológiai fogalom”. Lásd ASSMANN, Jan: *Uralom és üdvösség. Politikai teológia az ókori Egyiptomban, Izraelben és Európában.* Ford. HIDAS Zoltán, Bp., Atlantisz, 2008, 23.

⁵⁹ GRENDDEL: *i. m.* (2001), 35.

⁶⁰ Uo., 107.

⁶¹ GRENDDEL: *i. m.* (2005), 22.

kettéválasztásában, amivel Grendel regényeinek telitalálatos megoldásait, ugyanakkor kabarisztikus félreisiklásait is – pontosabban a stílári siker és kudarc egyidejűségét – magyarázhatjuk. A regény szívesen kiküszöbölné a referens közléseket, a konstatívumot, ám erre nem képes maradéktalanul, miközben performatívumként éppen azért kezd működésképtelen lenni, mert a valósággal – bármit is értsünk annak fogalmán – hadilábon áll. Mindenesetre a kétféle rendszer szomorúan közös tapasztalata, hogy a „tanulás” és a „gondolkodás” nem járnak kéz a kézben; „az ember tehát vagy gondolkodik, vagy tanul, s e kétféle cselekvés között összeférhetlenség áll fenn” (*És eljön az Ő országa*).⁶² Aki elsajátítja, megtanulja a rendszer szabályait, annak aligha nyílik alkalma a szabad gondolkodásra. Ács Krisztián, a fogyasztás kultuszának, a biztosítási ügynökök és a fogasztareklámok Antikrisztusa nem a megtisztulást és a megigazulást ígéri, hanem a kiábrándultságot. Szergej mondja (*És eljön az Ő országa*): „Az emberek fejében ősidők óta tisztátalan és tisztázatlan eszmék kavarnak, amelyek mérhetetlen károkat okoztak, s pusztulással fenyegetik az emberiséget.”⁶³ Az „eszméletlenítés” lenne ez alapján az új világrend fő célja, egyszerűen az államcél. A biztosítási ügynök Jézus Krisztus, vagyis a kereszténység globális kudarcáról beszél, „mert a szeretet sohasem hatástalanítja a gyűlöletet”, ezért „a minden eszmétől és utópiától” történő megtisztulást hirdeti a „gyorsított eljárásban” keresztre feszítendő Ács Krisztián.⁶⁴

Grendel dezilluzionizmusa nyilvánvaló, hiszen nem a rendszerszintű működés, hanem az örök emberi gonoszság rontja meg a politikát, és ezzel szemben bármiféle intézmény tehetetlen. „A reakciónak nevezett értelmiségiekről kiderült, hogy tulajdonképpen jó szakemberek. A régi morálról, hogy szívósabb, mint hitték, mert morál csak egyféle van. Hogy a nagy nekiveselkedés csak arra volt jó, hogy néhány év múlva minden a feje tetején álljon, és néhány tehetségtelen mitugrász fölkapaszkodjon az uborkafára, ahonnan magától értetődően semmi kedve »lekapaszkodni«.”⁶⁵ A Elbeszélő szabad függő beszédben előadott vélekedései (*És eljön az Ő országa*) az eltávolító gesztus dacára a regényíró didaktikus kiszólásaként hatnak, és visszakanyarodnak ahhoz a retorikai stratégiához, amely a valóság megismerését lehetővé teszi. A „vélemény szabad nem-nyilvánításáért”, a „hallgatás szabadságáért” küzdő Elbeszélő nemcsak a politikából vagy a történelemből jelentkezik ki, de végső soron az irodalomból is.

„A véleménynyilvánítás nagyképűségnek és luxusnak tűnt a szemében, mert átítatta a teremtés vagy alkotás illúziójával együttjáró kisebb-nagyobb gög, a fontosság tudata és a különbözőzés *vélt fontossága*.”⁶⁶ Az irodalom mint kitüntetett tudásforma és az író mint ennek a léteteményese nem pusztán politikailag veszíti el fontosságát, de a jellemzően a szereplők álmaiban kifejezésre jutó metafizikai dimenzióban is, amennyiben nem képes a „nyelvi klisék” feltörésére.⁶⁷ A „hitvány embereknek a céljai is hitványak lehetnek csupán”,⁶⁸ s ebben a társadalmi milióben döbben rá az író is arra, hogy „a végtelenség sem tágasabb, mint egy börtöncella”⁶⁹ (*Tömegsír*).

8.

A tulajdonnév egy bizonyos egyedet illet, egy adott valóságdarabot jelöl meg, egyúttal azonban el is takarja annak sajátosságait. A fikciós nómenklatúra Grendel prózájának elapadhatatlan humorforrása és fő elidegenítő effektusa. Híres történelmi személyek vagy bibliai karakterek nevét kölcsönzi hőseinek az író: általában vagy más szereplők ragasztják rá a hősökre, vagy a hősök maguknak választják ezeket a neveket. Így lesz a párttitkár Király Mátyásból Mátyás király, a titkos ügynökből Richard Wagner, az elmeógyógyintézet igazgatójából Nepomuk vagy a fedett tevékenységet folytató kutatóintézet igazgatóhelyetteséből Péter cár.

A névváltoztatás és a névvisszaállítás rítusai – miként a XX. századi történelem viharaiiban – szintén ismétlődő elemek a regényekben. Schiller Mihály, az elvetélt költőcske eredeti családnevét, a Döbrögit osztályharcos megfontolásból kellett eltörölni, és a pártfőnök bukásának jele, hogy kész visszaszolgáltatni jogos tulajdonosának. „Tartozom magának ezzel” – indokolja a nevében oximoront bújtató Király elvtárs, mire azt a választ kapja, hogy: „Nincs mit visszaadni nekem [...] Nekem már nagyon régen ez az igazi nevem.”⁷⁰ Az *És eljön az Ő országa* kitekert Biblia-parafrázisában kiderül, hogy Bubák, a traktoros valójában a keresett mártírjelölt, Ács Krisztián, aki ráadásul inkognitóját felfedve a Coca-Colát borrá változtatja. Ekként minősíti át a történelem is kinek-kinek a vallási, származási vagy etnikai hovatartozását, mintegy varázslással. De pontosan rámutat ez a poétikai eljárás kollektív eszmetörténeti megelőzöttségünkre is; arra, hogy az áthagyományozott gondolkodási sablonoktól, viselkedéscanonektól nem szabadulhatunk meg.⁷¹

⁶² GRENDEL: *i. m.* (1996), 23.

⁶³ GRENDEL: *i. m.* (1996), 146.

⁶⁴ Uo.

⁶⁵ Uo., 162.

⁶⁶ Uo., 167.

⁶⁷ Uo., 208.

⁶⁸ GRENDEL: *i. m.* (2006), 128.

⁶⁹ Uo.

⁷⁰ GRENDEL: *i. m.* (2005), 32.

⁷¹ GRENDEL: *i. m.* (1996), 151.

A Tömegsír falujában az „Ilonkaság ellen” indítanak kampányt; „az önkormányzat külön jutalomban részesít minden kismamát, aki lánygyermekét megkíméli az Ilonka név viselésétől”.⁷² A fedőnév (Microfil, Péter cár és Gamma-sugár) mellett fedőfoglalkozásra is szükség van az *Einstein harangjai* politikai elfekvőjében. Egyaránt föl-tüntethetők a foglalkozás rovatban a varró- és a tudományos kutató, sőt voltaképpen azonos elbírálás alá esnek; a hasznot nem hajtó, de a politikailag veszélyes, tényleges munkavégzés társadalmi ártalmait (értsd: hatásait) semlegesítő látszatevékenység szinonimái.⁷³ A nem létező varrógépek márkája sem mellékes; kis híján botrányt kavart Péter cár azzal, hogy a sajtóértekezleten „Singer és Wolfner” gyártmányúnak hazudja őket ahelyett, hogy – miként kollégája rögtön korrigál – Mitsubishinek vagy Toyotának titulálná.⁷⁴ Microfil alkalmazza a névtől való megfosztás szankcióját Péter cárral szemben, amikor is méltatlanná válik annak viselésére.⁷⁵ A megváltozott világ pedig új neveket kíván, illetve a régi nevek restitúcióját („a győztes forradalom megszabadított bennünket az álnevektől”): Microfil újra Trofim Sztavroginovics (noha eredeti nevét korábban nem ismertük meg), az SZLKP KB Anabázisvizsgáló Kutatóintézetét Jövőkutató Intézetre nevezik át.⁷⁶ Az identitáskeresés szélsőséges esete, amikor Richard Wagner édesanyja egy kávéházban megforduló valamennyi férfiban fia apját véli felismerni.⁷⁷

Ha nem tudhatjuk biztosan, kinek mi a valódi neve, és mi felvett név, ragadványnév vagy fedőnév, az állami autoritás a civil szférára is könnyen kiterjeszthető. Az autoritás, a tekintély azt feltételezi, hogy hordozója mások számára indoklás nélkül is kötelező előírásokat adhat. Hannah Arendt – Cicero-ra hivatkozva – úgy definiálta, hogy egyfelől hagyományból fakad („a múltban gyökerezik”), másfelől személyhez kötött, ami megkülönbözteti a hatalomtól, amely kényszeríthet, akár erőszakot is alkalmazhat. Cicero közkeletű formulája, hogy „amíg a hatalom a nép körében, addig az autoritás a szenátusban lakozik”.⁷⁸

A megvalósult rendszerváltoztatásból éppen az autoritás hiányzott, illetve az arisztokratikus elemek sokak által felpanaszolt fogyatékosága éppen az autoritásdeficitről árulkodott, ami a súlyos hagyománytörés következménye, hiszen a kommunista múltra elvileg nem lehetett (volna) tekintélyt alapozni, az azt megelőző korszakok viszont homályba vesztek. Az írók paradox módon korábbi, az elnyomás évtizedeiben megerősödött tekintélyüket

érezhették csorbulni ekkoriban, és a szabadság hivatalos intézményesülésekor azzal kellett szembenézniük, hogy az áhított szellemi felsőház (a kvázi szenátus) helyett még csak nem is az alkotmányozó nemzetgyűlés, hanem a titkos megállapodások, paktumok határoznak a politikai döntésekről; később pedig a tömegmédiá, a bulvárhír és a profitráta vulgarizálja a közvéleményt. Grendel regényei a hatalmat gyakorló városvezetők (polgármester, párttitkár, egyéb tisztségviselők) tekintélyét szinte minden esetben nevetségessé teszik, de a szellemi emberek (költő, író, szobrász, történész) tekintélye sem befolyásos.

Az egyetlen kivételt a *Nálunk, New Hontban* Kálmán bácsija jelenti. Halálának leírásakor olvassuk is, hogy sem a köztársasági elnök, sem a megyés püspök nem kapná meg azt a tiszteletet, szeretetet és megbecsülést, amit Kálmán bácsi. „Azonkívül a köztársasági elnököt és a megyés püspököt akkor is szeretni illik, ha arra nem szolgált rá. Ha másért nem, hát kötelességből és lojalitásból.”⁷⁹ Nekik tehát hatalmuk (potestas) lehet, de tekintélyük (auctoritas) nincsen. „Kálmán bácsit azonban, mivel semmilyen hivatalt nem vezetett, szabadon lehetett szeretni és tisztelni, csak úgy, önként, saját meggyőződésből és kedvtelésből.”⁸⁰ Kinek a tiszteletére emeljenek köztéri szobrot a városban? Bárki elkészítheti Bárány Pistával saját gipsz mellszobrát. „A polgármester úgy okoskodott, hogy ha nincs senki sem a városban, aki megérdemelné, hogy köztéri szobrot állítsanak neki, akkor ez azt is jelenti, hogy tulajdonképpen mindenki egyformán megérdemli.”⁸¹ Nem nehéz a közösségi média narcisztikus logikáját felfedeznünk ebben, noha a regény még a broadcast média korában született, ám az emberi természet – ellentétben a tekintéllyel a közép-európai társadalmakban – tartós és állandó.

Király elvtárs hatvanadik születésnapjának megünneplése, a korona helyett viselt szalmakalap, amikor Mátyás királyként firmálta magát, a vezető káderek posztfeudális úrhatnomságát karikírozza (*Mátyás király New Hontban*).⁸² A Tömegsír elbeszélőjének díszpolgárságára inkább T., „az isten háta mögötti falu” lenne rászorulva, és a lakosság – élükön a kétes tekintéllyel rendelkező Doktor Dömötörrel – valóban minden praktikát bevet, hogy az ajánlat visszautasíthatatlan legyen a méltósággal felövezendő, csaknem végzetes ölelésben részesített – egy könnyűvérű hölgytel kompromittált – történész számára, akitől a közösség legitimációs narratíváját rendelte meg.⁸³ „A polgármesternek a föltárt, majd betemetett tömegsírral nagy-

⁷² GRENDDEL: *i. m.* (2006), 71.

⁷³ GRENDDEL: *i. m.* (2000), 33–34.

⁷⁴ Uo., 69.

⁷⁵ Uo., 88.

⁷⁶ Uo., 148–149.

⁷⁷ GRENDDEL: *i. m.* (1996), 46.

⁷⁸ *Államelmélet. Fejezetek és előadások az állam általános elmélete köréből.*

Szerk. TAKÁCS Péter, H. SZILÁGYI István, FEKETE Balázs, Bp., Szent István Társulat, 2012, 246.

⁷⁹ GRENDDEL: *i. m.* (2001), 116–117.

⁸⁰ Uo.

⁸¹ Uo., 126.

⁸² GRENDDEL: *i. m.* (2005), 128.

⁸³ GRENDDEL: *i. m.* (2006), 97.

szabású tervei voltak.”⁸⁴ Fekete humor, maró gúny tárgya a szörnyű tragédiából üzletet csináló község, amely az exhumált csontokat történelmi kutatások nélkül is a faszizmus áldozatainak tulajdonítja, hogy a német büntudat kihasználásával hátha nemzetközi hírnévre vergődhet. A történész főhős hiába hozza fel érvként, hogy „nem csak a nácik gyilkoltak”, mert a polgármester így replikázik: „A falu szempontjából az a jobb, ha nácikról beszélünk. Az mindenütt elfogadottabb.”⁸⁵ Szabó Dezső vitriolba mártott tolla szántja itt Grendel Lajos papírját.

Ritkaságszámba megy, amikor az író ennyire konkrét kommunikációs panelekre és politikai szövegekre játszik rá. Gyakoribb eset az absztrahálás, mint például a „mi” és az „ők” relativizálása az *Einstein harangjaiban*. „A hírnek, hogy győztünk, először nagyon megörültem, csak a *mi* szócska csengett tisztázatlanul a fülemben. Vajon a *mibe* beletartozom én is? S ha nem tartozom bele, akkor hová tartozom?”⁸⁶ A hovatartozás kétséges mibenléte az autoritás hiányával is magyarázható, hiszen anélkül aligha dönthető el nagy társadalmi felfordulások idején, hogy ki kinek az oldalán áll, kivéve a szoros érdekszövetségbe tömörülőket. A demokrácia anélkül hozta el a profi politikusok iránti igényt, hogy magát a professzionális politizálást definiálta volna; ezért legtöbbször az uralkodásra temett régi elit foglalta el a felkínált, üresen tátongó helyet. Ahogy az új kutatóintézet vezetését átvevő régi káderről, Microfilről írja az *Einstein harangjai*: „Ő profi, és ezt az új kormány kénytelen lesz belátni.”⁸⁷ A hatalom autoritás nélkül: a demokratikus elvek az arisztokratikus elvek nélkül biztosan nem teremtik meg az igazságos állami lét körülményeit.

9.

A biopolitika megjelenítésének elemzését akár egy terjedelmes, külön tanulmány tárgyává is tehetnénk.⁸⁸ A közéleti viszonyokat is leképező férfi–nő kapcsolatok, a családi és rokoni szálak, a szexualitás, a prostitúció, a bordélyház, az elmebetegintézet/kórházi kezelés és a temető bizarr szituációi *a fortiori* mutatnak rá az életvilág átlagos mechanizmusaira. A párkapcsolatokban eredendően benne rejlő tragikum a nagy társadalmi ügyek dimenziójába lépve jut el a katarziszig. A *Nálunk, New Hontban* egyenesen a hegeli dialektikát vetíti rá a szerelmi dinamika természetére,⁸⁹ de ezt az absztrakciós távlatot is mindig

átélhető közelségbe hozza az író; stílusa is ezeken a szöveghelyeken a legkiforrottabb.

A regények biopolitikai reprezentációja a testi és lelki megszégyenítés ábrázolásával jelöli ki az egyik végpontot, amikor a polgármester a három csavargót letolt nadrággal közszemlére teszi, miközben színpadiasan demonstrálja szociális érzékenységét (*Nálunk, New Hontban*). „A polgármester szent alázattal mosta és törölte meg a megdöbbenéstől teljesen elkábult csavargók lábát, majd adakozásra szólította fel beosztottait.”⁹⁰ Vajon a jóléti állam fogyasztáselvű államszervezetté és a szociális jogállam szolidaritásfogalmának képmutatással süllyedése nincs-e benne ebben az epizódban? A másik végpontot a *Tömegsír* komikus szexjátékaiban azonosíthatjuk, amelyek a gazdag képzelőerőnek az erotikus vágy hosszú távú fenntartásában játszott szerepén keresztül tagadhatatlanul a közösségi kohézió szavatolásához hozzájáruló kollektív fantázia – így az írói fikció – fontosságát vizsik színre.

Schiller János bordélyháza (*Einstein harangjai*) az áruba bocsátott testnek ugyancsak átvitt értelmet tulajdonít, hiszen a közép-európai államok afféle történelmi átjáróházként funkcionálnak, vagyis a legmagasabb szinten prostituálódnak. T. község tömegsírja a lelkiismereti vizsgálat, a felelősségre vonás helyett az intellektuális hullarablás súlyos büntetének végrehajtására ragadtatja a polgárokat (*Tömegsír*). Hasonlóképpen az emlékezetünkbe égő embléma Nepomuk különös elmebetegintézet (És eljön az Ő országa), amely a kommunizmus „elkülönítőinek”,⁹¹ a politikailag nemkívánatos személyek – időleges vagy végleges – likvidálásának, „forgalomból történő kivonásának” gyakorlatát idézi fel. A *Tömegsír* „egyik meghökentetett hivatalnok” össze is köti a két társadalmi intézményt. „Manapság az élelmesebb vállalkozók inkább bordélyházakat nyitnak, mint temetőket.”⁹²

Tömegsírként, tömeggyilkosságok bűnjele gyanánt a temető is a deviánsan – a normákat bűnös szándékból vagy kóros elmeállapotból megszegve – üzemelő psziché és szóma manifesztációja, akárcsak a bordély vagy a bolondok háza. Ezek mind a foucault-i fegyelmező intézmények köré tartoznak,⁹³ és kifejezetten ekként felfogva nyerik el poétikai rendeltetésüket: a tömegsírbeli származó javak kiaknázása, a politikai közösség egyik centrumának számítót bordélyház fölötti hatalom átvételének szándéka és a bolondok házában bujkáló célszemély felkutatása kvázi államcél, közérdek a regényekben. Schiller Mihály és

⁸⁴ Uo., 100.

⁸⁵ Uo., 103.

⁸⁶ GRENDEL: *i. m.* (2000), 110.

⁸⁷ Uo., 153.

⁸⁸ Lásd AGAMBEN, Giorgio: *Homo sacer. A szuverén hatalom és a pusztai élet*. Ford. CSORDÁS Gábor, Bp., Typotex, 2023

⁸⁹ GRENDEL: *i. m.* (2001), 76.

⁹⁰ Uo., 146–147.

⁹¹ Lásd Hajnóczy Péter művét, *Az elkülönítőt* (1978).

⁹² GRENDEL: *i. m.* (2006), 172.

⁹³ FOUCAULT, Michel: *Felügyelet és büntetés. A börtön története*. Ford. FÁZSY Anikó, CSÜRÖS Klára, Bp., Gondolat, 1990

prostituált „szerelme”, Maca kialakítják saját eljárásrendjüket, aktásítják az ügyfélforgalmat; a temetőben talált földi maradványok pénzzé tehetőek („lehet, hogy az a néhány csontváz egy vagyont ér”⁹⁴); az ügynök Richard Wagner olyan hivatalként tekint az elmegyógyintézetre, amikor belép a kapuján, akárcsak a titkosszolgálat.

A szereplők testképe ugyanolyan zavaros vagy kimonodottan hátborzongató, mint általában vett önképük. A Kövérember, aki „valami ismeretlen okból allergiás a New Hont-i levegőre”, hazájában szörnyen hízásnak indul, a „hazaszeretet hatására meghízik”, s csak azon az áron nyerhetné vissza egészséges testtömegindexét, ha búcsút intene szülőföldjének.⁹⁵ Richard Wagner kizárólag hivatása, a közszolgálat feladása révén házasodhatna meg, ám beosztása az előbbre való; főnökeről pedig a következőket tudjuk meg. „Maga a tény, hogy neki és munkatársainak teste van, borzongással és némi undorral töltötte el. [...] Az irodavezető úgy tekintett a testére, mint egy időzített bombára. [...] Az anyagcsere-folyamattól egyébként is viszolygott. [...] Csupán az vigasztalta, hogy az állam ellenségeit is testből alkották, s az ebből származó gyengeségüket az Iroda szívesen és gyakran kamatoztatta.”⁹⁶

Ősi, Menenius Agrippa organicista meséje óta bevett elképzelés az államról, hogy az emberi testhez hasonlítják; az államtest az évszázadok során egyre inkább államgéppezetté vált, a természetelvű szemlélet technicizálódott, miként az emberi testet, sőt lelket is egyre inkább fiziológiai, természettudományos (fizikai és kémiai) módszerekkel írták le. A szocialista szabványosítás és túlszabályozottság – e modernista irányvétel ad absurdum vitele – a magánéletet is uralma alá hajtja; a polgári társadalom autonómiája deklaráltan sem biztosított. „Az én házasságom Zsófiával azonban különbözött a szokványostól, s anélkül, hogy áthágtam volna a monogámia falait, hármásban éldegéltünk kettesben, mert a párt ott kísértett minden lépésünkben, követett, mint az árnyékunk, s még az ágyunkba is bebújt.”⁹⁷ Tanulságos, ahogyan az *Einstein harangjainak* kutatóintézetében a szegénységet és a prostitúciót – amelyek a szocialista társadalomban tudvalevőleg ismeretlenek – kutatják; arról beszélnek, ami megszűnt.⁹⁸ Ám

a konvenciók újmódi felrúgása sem szabadítja föl az egyént; Csurka István *Deficit* című drámájának cselekményéhez hasonlóan a monogám párkapcsolat kötelékeinek meglazítása sem kecsegtet semmi jóval.

10.

Sok víz lefolyt a Dunán – amelynek hangja köztudomásúlag „egy” az Olttal –, amióta Milan Kundera közzétette *Az elrabolt Nyugat, avagy Közép-Európa tragédiája* című esszéjét (1983), és aláírták a Helsinki záróokmányt (1975). Nemcsak az írástudók, a jogvédők, a filozófusok függeszthették átlelkesült szemüket a jövőre, de annak a beszédmódnak is biztosítottak látszott a kontinuitása, amelyre tanulmányom rávilágított. Mára azonban nemcsak arról bizonyosodhattunk meg, hogy a „demokráciát” sorozatos válságba kerülése hitelesíti, hanem arról is, hogy klasszikus típusai – így maga a képviseleti jelleg – nem indokolják kielégítően, miért is nincsen valós alternatívája. Korunk szellemi körképe a médiaértelmisség és a kreatív osztály összetett hálózatainak interdependenciájából rajzolódhatna ki, ha lenne olyan kitüntetett nézőpont, akárcsak a panoptikus intézményekben egykor, ahonnét ez a rajzolat kivehető. Csakhogy ilyen nézőpont – a mindentudó elbeszélő vagy az abszolút szuverén – nincsen.

Mindazonáltal a hatalompolitika mechanizmusai – realista felfogásban – évezredek óta változatlanok; erről tudósít Tilo Schabert *Boston Politics* című könyve.⁹⁹ Ezek a mechanizmusok azonban hajlamosak elfeledkezni a demokráciák arisztokratikus elemeiről. Grendel Lajos regényeinek időtálló olvasata az arisztokratikus elemek jelenlétéről szól a tekintélyvesztés időszakában; a rövid távú haszonszerzésen túlmutató, avagy a kiküszöbölhetetlen manőverek mögé képzelhető, evilági szükségleteink fölé boltozódó értékes valóságba enged betekintést. A mi dolgunk eldönteni, hogy e téren a szépirodalmat nélkülözhetetlen tudásformaként éltetjük-e tovább. Vagy pedig hagyjuk eltűnni a szórakoztatóipar olvasztótégelyében; egy eszközként a sok közül, amely semmibe futó hétköznapjaink során segít elütni az időt.

⁹⁴ GRENDEL: *i. m.* (2006), 40.

⁹⁵ GRENDEL: *i. m.* (2005), 64.

⁹⁶ GRENDEL: *i. m.* (1996), 62.

⁹⁷ Uo., 27.

⁹⁸ GRENDEL: *i. m.* (2000), 56–57.

⁹⁹ SCHABERT, Tilo: *Boston Politics. A kreatív hatalomgyakorlás művésze*. Ford. SZLUKOVÉNYI Katalin, NAGY Andrea, Bp., MCC Press, Alapjogokért Központ, 2022